

KVALITATĪVS MONOGRĀFISKS PĒTĪJUMS, KURA PARĀDĪŠANĀS IR RETUMS

Kaspars Zellis, *Dr. hist.*, LU FSI vadošais pētnieks

Grāmatu sērijas *Imperfectum* trešā grāmata, Ulda Neiburga *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)* (Rīga : Mansards, 2017), ir veltīta komplicētai un neviennozīmīgai problēmai Latvijas vēsturē – pretošanās kustībai Otrā pasaules kara gados. Monogrāfijas pamatā ir autora savulaik Latvijas Universitātē aizstāvētā doktora disertācija *Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*, kas ir pārstrādāta un papildināta monogrāfijas vajadzībām.

Grāmatas mērķis ir bijis atklāt sakarus starp Latvijas pretestības kustību un Rietumu sabiedrotajiem nacistu okupācijas gados (14. lpp.). Mērķa sasniegšanai tikuši izvirzīti uzdevumi, kas arī veido grāmatas struktūru, kura sastāv no sešām nodaļām. Vispirms U. Neiburgs ir risinājis historiogrāfiskās problēmas, kas saistās ar pretestības kustības nebūt ne viennozīmīgo izpratni Latvijas vēsturē. Otrajā nodaļā autors apskatījis Rietumu sabiedroto politiku pret Latviju Otrā pasaules kara gados, trešajā – pretestības kustības informatīvo darbību un tās izmantošanu Rietumos. Ceturtā nodaļa veltīta pretestības kustības politiskajai darbībai un tās iespaidam Rietumos. Piektā nodaļa – Latvijas Centrālās padomes (LCP) organizētajām bēgļu laivu akcijām uz Zviedriju, savukārt pēdējā – pretestības kustības nerealizētajām iecerēm.

Grāmatas rakstīšanā ir ieguldīts liels darbs, apzinot un analizējot daudzu valstu arhīvu, kā arī muzeju materiālus, atmiņas, historiogrāfiju – tas detalizēti aprakstīts avotu un literatūras apskatā, kā arī monogrāfijas beigās ievietotajā bibliogrāfijā. Pētījumā izmantotais kolosālais informācijas apjoms netieši vēlreiz atgādina, ka kvalitatīvi monogrāfiski pētījumi, kas ir vēstures zinātnes pamatā, prasa ilgstošu darbu ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju arhīvos, tajā pašā laikā vēstures zinātnei mūsu zinātnes politika atvēl tik ļoti ierobežotus laika

un finanšu resursus, ka šādu pētījumu parādīšanās ir retums.

Pretestības kustību problemātika Otrā pasaules kara notikumu sakarā ir kļuvusi par sava veida sociālpolitiskās mitoloģijas sastāvdaļu vairumā okupēto valstu, stiprinot pēckara varas leģitimitāti. Šādus procesus varēja novērot kā Rietumvalstīs (Francijā, Beļģijā u. c.)¹, tā arī Austrumbloka valstīs un pat Vācijā, kur, piem., „antifašistiskā pretestība” Ā. Hitlera režīmam kļuva par sava veida Austrumvācijas politiskās leģitimitātes kodolu vai dibināšanas mītu, kā to nosaucis vācu pētnieks H. Minklers.² Savukārt Rietumvācijas attieksme un historiogrāfijas attieksme pret antihitlerisko pretestību gāja roku rokā ar tās politiskās atmiņas transformācijām.³

Latvija nav bijusi izņēmums, un, kā norāda autors, padomju laikā glorificēti tika vien padomju pretestībnieki un partizāni, savukārt nacionālās pretestības grupas tika vai nu noklusētas, vai diskreditētas kā „tautas interesēm neatbistošas” (36. lpp.). Pretestības kustības kā politiskās vēstures sastāvdaļa kopš pašas problemātikas apjēgšanas un izpētes sākumiem ir bijusi un paliek visai ideoloģizēta kategorija, kam raksturīga „pareizo” pretestībnieku glorifikācija un „nepareizo” aizmiršana vai pārklasifikācija, kā tas savulaik notika ar padomju partizāniem, kuri kļuva par „padomju kaujiniekiem” Latvijas historiogrāfijā pēc neatkarības atjaunošanas. Grāmatā atrodam vērtīgu analīzi par šīm norisēm historiogrāfijā, kam autors pievienojis arī savu pozīciju, cenšoties daļēji deideoloģizēt līdzšinējās nostādnes – viņš

¹ Lagrou, P. (2003) *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965*. Cambridge : Cambridge University Press, 19ff.

² Münkler, H. (2010) *Die Deutschen und ihre Mythen*. Hamburg : Rowohlt, 421–441.

³ Frei, N. (2009) *1945 und wir: Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. München : DTV, 143–158.

norāda, ka, izvērtējot pretošanās kustību Latvijā, par galveno mērķu vajadzētu ņemt nevis tās ieguldījumu demokrātisko vērtību aizstāvēšanā, bet apņēmību atjaunot Latvijas valsts neatkarību, nešķirojot cilvēkus pēc politiskās, sociālās vai kādas citas piederības (95. lpp.).

Man tomēr rodas utopiskas cerības, ka šo jautājumu varētu skatīt nepolitizēti, strīdus par to, kas ir (ne)pareizi pretestībnieki, atstājot sociālās un politiskās atmiņas veidotāju ziņā, – tas jau zināmā veidā noticis, Saeimai 1996. gadā pieņemot likumu *Par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu*⁴. Iespējams, vēsturē vajadzētu tiekties aprakstīt pretestības kustību noteiktā laikā, akcentējot gan pozitīvo, gan negatīvo pretestības kustību darbībā. Vēstures uzdevums ir veidot izpratni par notikušo, savukārt varoņu un antivaroņu tēla veidošanu atstāt sabiedrībai, politiķiem un publiskās domas veidotājiem.

Risinot pretestības jēdziena izpratni grāmatā, tomēr jāteic, ka vietumis man kā lasītājam bija grūti saprast, kad tiek runāts par pretestību kā Otrā pasaules kara fenomenu un kad par nacionālo pretestību. Autors gan atzīst, ka vajadzētu distancēties no dažādu pretestības grupu ideoloģiskā novērtējuma mūsdienās (89.–90. lpp.), tajā pašā laikā ar savu formulējumu, nosakot par galveno pretestības mērķi valsts atjaunošanu, atsevišķas grupas izslēdz no pretestības grupu saraksta. Nesaprotams man šķita arī formulējums „Latvijas pretošanās kustība”, ko autors ir mainījis no disertācijā lietotā formulējuma „latviešu nacionālā pretošanās kustība”. Kāpēc jaunais formulējums ir labāks, precīzāks par iepriekš lietoto – tas ir jautājums, uz kuru atbildi neatradu.

Manuprāt, nemaz tik viennozīmīgs nav arī autora lietotais jēdziens „Rietumu sabiedrotie”. Kā atzīmē autors, tas ir historiogrāfijā nostiprinājies apzīmējums ASV un Lielbritānijas militāri politiskajai aliansei (13. lpp.), tomēr vai šī jēdziena lietošana attiecībā uz Latvijas politiskās vēstures izpratni un vēsturisko kontekstu nemaldina lasītāju? Izlasot šādu formulējumu, man rodas asociācijas, ka

Latvijai vai Latvijas pretestībniekiem ir bijuši „Rietumu sabiedrotie”, kaut gan ASV un Lielbritānijas attieksmi pret okupētajām Baltijas valstīm, kas labi aprakstīta grāmatas 2.1. nodaļā (118.–131. lpp.), nevar raksturot kā sabiedroto valstu politiku. Arī autors pats atzīst, ka Latvijas diplomātiem neizdevās noformēt Latvijas kā dalībvalsts statusu Sabiedroto nāciju vidū (154.–155. lpp.). Ir saprotams, ka tā var saukt grāmatas, kas raksturo, piem., Polijas pagrīdes *Armija Krajowa* sadarbību ar britiem un amerikāņiem,⁵ bet vai tas ir pilnībā korekti, runājot par Baltijas valstu likteņiem Otrā pasaules kara gados? Iespējams, korektāk būtu rakstīt par sabiedrotajām Rietumu valstīm vai, precīzāk, par angļu–amerikāņu sabiedrotajiem, ņemot vērā, ka jēdzienam *Western Allies* ir arī plašāka nozīme. Piedevām tas izslēdz neitrālo Zviedriju, kurai bija būtiska loma grāmatā risināto notikumu izpratnē.

Šīs iebildes ir vairāk retoriskas un nekādā veidā nenoniecina monogrāfijas kvalitāti. Grāmata ir ne tikai par pretestības kustību, bet arī par Latvijas diplomātu darbību Otrā pasaules kara gados Rietumos, labi atsedzot Latvijas starptautisko stāvokli šajā laikā. Grāmata sniedz priekšstatu par Rietumu izlūkdienestu darbībām un interesēm Baltijas telpā. Tādējādi grāmatas autora izpētes objekti ir bijuši vairāki, un monogrāfija sanākusi daudzšķautņaina. Tāpat jāuzteic, ka grāmata nav tikai aprakstoša, bet arī analītiska, izvērtējot iepriekšējās historiogrāfijas atziņas – tās pieņemot vai noraidot, uzdodot jautājumus un kritiski izvērtējot pagātnes epizodes.

Grāmatā aprakstītais ir nozīmīgs materiāls Latvijas politiskajā vēsturei un politiskajai atmiņai. U. Neiburga pētījums pārliciecināti atklāj un pierāda, ka Latvijā faktiski bezcerīgā situācijā bija cilvēki, kas ar reālām darbībām centās uzturēt un sekmēt Latvijas valsts atjaunošanu, darbojoties par spīti gan okupācijas varu pretdarbībai, gan nesāņemot reālas garantijas no Rietumiem. Valsts idejas uzturēšanā,

⁵ Piem.: Peszke, M. A. (2009) *The Polish Underground Army, the Western Allies, and the Failure of Strategic Unity in World War II*. NC : McFarland & Co.

⁴ Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=40103>.

tās kontinuitātes paradigmas stiprināšanā viņu darbība ir milzīga, bet diemžēl nenovērtēta. Jācer, ka *Draudu un cerību lokā* ne tikai jauno pētnieku vidū, kuri nākotnē varētu censties atbildēt uz vairākiem grāmatā uzdotajiem

pētnieciskajiem jautājumiem, bet arī sabiedrībā radīs interesi par pretestības kustībām Latvijā, tā piešķirot nacionālās pretestības kustības dalībniekiem viņiem pienākošos vietu Latvijas atmiņu telpā.

DIVZIRGU ARKLA VAGA

Elmārs Pelkaus, vēsturnieks

Grāmata ir iespaidīga izmēra un 352 lapas bieza. Uz vāka pašapzinīgs nosaukums *Ne tikai vagas vilcēji. Latvijas Zemnieku savienībai 100, 1917–2017*. Autori Aivars Berķis un Ēriks Hānbergs – domubiedri, jau agrāk vagu vienā iejūgā dzinuši.

Ar to jau arī šī grāmata atšķiras no 1995. gadā iznākušas *Latvijas Zemnieku savienības vēstures*¹, kuras autori tā arī nespēja vienoties par kopīgiem secinājumiem. Pārāk dažāds bija viņu uzskatu spektrs, tāpēc nodaļas izskatījās īsti nesalāgotas, kaut tajās bija ietverts ne mazums vērtīga un pirmreizīga materiāla.

A. Berķa un Ē. Hānberga grāmata iznākusi ne vien Latvijas Zemnieku savienības (LZS) simtgades zīmē, bet arī tās „zvaigžņu stundā”, kad Zaļo un Zemnieku savienība (ZZS) ir valdošās koalīcijas līdere. ZZS pārstāvji ir Valsts prezidents un Ministru prezidents, pieci ministri visatbildīgākajās jomās. Iespējams, ka tā tas būs arī šī *Akadēmiskās Dzīves* numura iznākšanas brīdī. Katrā ziņā ir skaidrs, ka nevienai citai no Latvijas pirmskara politiskajām partijām (ieskaitot Zemnieku savienības tradicionālos oponentus sociāldemokrātus) tik ilgu un raženu mūžu nav izdevies nodzīvot. Tas ir neieinteresēts vērtējums – šo rindu autors nav LZS biedrs un nepieder pie ZZS elektorāta.

Domāju, ka grāmatas nodaļas, kurās stāstīts par atjaunotās LZS gaitām no 1990. gada līdz mūsdienām, galvenokārt ieinteresēs notikumu līdzdalībniekus un neatkarību atguvušās valsts politisko procesu pētniekus. Pārējo auditoriju vairāk varētu interesēt partijas tālās pagājības ainas un nākotnes vīzijas – kā vienā, tā otrā gadījumā jaušama visciešākā saistība ar visas valsts likteņiem.

Grāmatas autori nav vairājušies atklāti paust savu viedokli diskutablos jautājumos. Minēšu vienu piemēru: „Latvijai atgūstot neatkarību, [Alfreda] Ceihnera un [Alberta] Zalta darbi bija sen piemirsti, jo bibliotēkās nebija pieejami. Tāpēc Zviedrijā izdotā [Arnolda] Aizsilnieka grāmata² nāca kā atklāsme un kā vienīgā patiesība. Tā arī atbildā astoņdesmitajos gados pasaulē valdošajai brīvā tirgus teorijai [...] A. Aizsilnieka saimnieciskos uzskatus varētu raksturot kā izteikti liberālus, kamēr K. Ulmanis piekopa stingru visas tautas interesēm pakļautu saimniecības valstisku regulēšanu [...]. Liberālā ekonomikā reālo varu personificē nauda, kapitāls, bagātība. Ja to neierobežo likumi un stingra valsts kontrole, iegūstam „mežonīgo kapitālismu”, kur notiek sabiedrības hipernoslāņošana, izveidojoties šauram bagātnieku slānim, kas netraucēti izšķērdē tautas bagātības, bet tautas lielākā daļa grimst nabadzībā.” (90.–92. lpp.)

¹ *Latvijas Zemnieku savienības vēsture: Izcelsme, attīstība, mūsdienas* (1995) Rīga : Preses nams.

² Aizsilnieks, A. (1968–1976) *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*. Stokholma : Daugava.